

YU ISSN 0352-2334

UDC 370.8

Vol. 19

Изворни
научни чланак

Др Милица Радовић-Тешић
Учитељски факултет, Београд

Мали појмовник граматичких и лингвистичких термина

Резиме: Циљ овога рада је да студентима (и ученицима) понуди систематизован и алфабетски уређен појмовник граматичких и лингвистичких термина који се срећу у оквиру наставног садржаја предвиђеног за предмет Српски језик на Учитељском факултету. Појмовник ће бити посебно добро дошао студентима чија места студирања не располажу великим библиотекама, нити библиотекама снабвеним речницима, енциклопедијама, лексиконима. Овај вид презентације граматичких и лингвистичких садржаја помоћи ће корисницима да сручне садржаје усвајају из другог угла и на један експлицитнији начин, путем сажетих дефиниција, по потреби појасњених конкретним примерима.

Кључне речи: појмовник, граматички термини, лингвистички термини, дефиниције, појмови.

I. Уводне напомене

Наша школска уџбеничка литература не може се похвалити квалитетним нити значајним бројем лексикографских приручника који би служили као систематизовано помоћно средство у савладавању програмских садржаја из области српског језика (за ученике и студенте), одн. презентацију тога градива (за наставнике). Сусрећући се из године у годину са новим генерацијама студената на Учитељском факултету у Београду (и у одељењима у Вршцу и Новом Пазару),

уверили смо се да се већина од њих никада није срела, нити имала у рукама неки речник српског језика, ретко енциклопедију или лексикон, још мање терминологију. Речници за њих (осим двојезичних) не постоје као приручно помагало, погодно да пружи тачне информације о неком појму, у сваком тренутку и на крајње једноставан начин.

Модерна граматичка литература у последње две-три деценије проширила је свој термилошки репертоар у односу на класичне граматике, па би било корисно те термине обрадити у виду школске термило-

гије како би се и на тај начин подстицало и омогућавало брже и сигурније усвајање градива. У више махова смо били у ситуацији да студентима објашњавамо појмове са којима се већина први пут среће: *сублејтивизам, реакција, конгруенција, транзитиван, финишан, имперсоналан* и сл.

Из тога сазнања је проистекла намера да се учесницима у настави српског језика понуди овај мали терминологијски појмовник који садржи све важније појмове и термине из садржаја који су предвиђени за усвајање. На овај начин ће практично целокупно граматичко градиво бити појмовно и терминологијски обрађено. Предност лексикографски представљеног граматичког система јесте управо у систематичности алфаветски уређених појмова и њиховим сажето и експлицитно датим дефиницијама (примерено часопису *Иновације у настави*). Неке дефиниције се поткрепљују примерима чиме се олакшава њихова рецепција. Осим тога, на овај начин се студенти (као будући предавачи) навикавају да користе посебне лексикографске приручнике: речнике, енциклопедије, лексиконе, као сигурно помоћно средство при учењу и да из другог угла посматрају и усвајају структуру српског језика.

У актуелној издавачкој продукцији нема пригодних приручника ове врсте. Оно што постоји - или је постојало - практично је већини недоступно. У изради Појмовника коришћена је расположива литература: граматике, речници, енциклопедије, који ће бити наведени у Литератури на крају рада.

II. Речник појмова и термина

абецета - утврђени низ слова у латиници која се користи у српском језику, чији је назив изведен према имену четири слова овога низа: *а-бе-це-ге + а - абецета*.

абривијатура - реч, сложеница настала од првих слогова двеју или више речи неког вишечланог назива, одн. првих гласова или комбинацијом гласова и слогова неког синтагматског појма: *Нова литература - Нолит, Организација уједињених нација - ОУН, Телеграфска агенција Нове Југославије - Танјуг*.

агенс - вршилац радње, субјекат изражен обликом номинатива: *Саша пише. Студенту све то знају*.

адверб - (лат. *adverbium*) прилошка реч, прилог.

адвербијализација - настанак прилошке речи, прилога према некој променљивој речи: *Зима је; Хладно је*.

адјектив - (лат. *adjectivum*) назив за придевску реч, придев.

адјективизација - настанак придева од лексичке основе неке друге врсте речи: *брада - брадаш, вода - воден, снага - снажан*.

административни стил - начин језичког изражавања својствен пословним списима и документима службеног, званичног карактера, који је сведен на најнужнија језичка средства и без икакве емоционалне обојености, нпр: *У складу са чл. 7 Статута Училијског факултета покреће се постојећи избор у звање једног наставника; Молим Декана да ми изда уверење да сам редован студент које ми је потребно ради регулације војне обавезе*.

азбука - утврђени низ слова у српској ћирилици, чији је назив настао према старим називима прва два слова ћирилице творбеним уобличавањем: *аз-буки+а - азбука*.

акроним - скраћеница од почетних слова или слогова неког појма именованог вишечланом синтагмом: *Телеграфска агенција Нове Југославије - Танјуг*.

актив - (лат. *activum*) радња која се врши активном вољом субјекта, реченична конструкција у којој се глаголска радња приписује активном вршиоцу: *Маиа њонедељком рано усџаје и одлази на факултете*.

активни глаголи - глаголи чија се радња врши активном вољом субјекта. Обично су у реченици активни прелазни глаголи: *писаји, читаји, говорији, причаји* или непрелазни: *пирчаји, скакаји, корчаји, седеји*, повратни: *чешљаји се, умиваји се, шући се, свађаји се, провући се* итд.

актуелни квалификатив - привремени атрибут којим се исказује нека карактеристика субјекатског или објекатског појма актуелна у време реализовања ситуације означене глаголом. Нпр: Мајка је дошла с посла *уморна*.

акузатив - (лат. *casus, accusativus*) падеж правог објекта уз прелазне (транзитивне) глаголе одн. падеж (осим акузатива без предлога) допуне осталим глаголима и изразима од којих је зависан: *јесџи хлеб, пијџи млеко; проћи кроз село, чекајџи на зодну прилику*.

акустичка фонетика - грана науке о гласовима, фонетика која проучава физичке особине гласова као звучних реализација.

акцент - (лат. *accentus*) посебно наглашавање јачине и висине једног слога у речи или једне речи у реченици. Српски језик има четири акцента - два акцента узлазне интонације: *дугоузлазни* (рука) и *крајкоузлазни* (вода) и два акцента силазне интонације: *дугосилазни* (град) и *крајкосилазни* (кућа).

акцентологија - језичка дисциплина која се бави проучавањем основних особина акцената у оквиру једног језика или дијалекта тога језика.

акцентуација - акценатски систем једног језика, дијалекта или говора. Штокавско

наречје има дијалекте старије и новије акцентуације. Српски књижевни/стандардни језик има четвороакценатски систем ослоњен на новоштокавски акценат источнохерцеговачког дијалекта.

алолекса - (грч. *allos*, други, друкчији) подврста лексеме, реализација, варијантно појављивање лексеме у контексту: обрати јабуке - *обрао сам* јабуке.

аломорфема - варијанта морфеме реализована са фонетским разликама у односу на морфему: *нога* - *ножица, врачајџи* - *врацбина, рука* - *ручица, пирчајџи* - *распирчајџи се*.

алофон - варијанта фонеме настала услед измене гласа у говору: фонема *н* у речима *банана* и *банка* нема исту фонетски реализацију.

алтернација (гласовна) - (лат. *alternatio*) смењивање гласова у речима при промени њихова облика или при творби. Алтернације су или (1) фонолошки условљене артикулационо-акустичним особинама гласова: *жабаи: жајџица, џазијџи: џажња* или (2) морфолошки и творбено условљене: *ученик: учениче: ученици; сељак: сељачина: џосеља-чијџи се*.

алфабет - јединствен назив за систем писмених знакова неког језика; назив за грчко писмо (према називу прва два словна знака тога писма: *алфа+бети*(а)).

аорист - прошло време које се вршило или извршило у одређеном времену у прошлости; систем глаголских облика који се гради додавањем на инфинитивну (аорисну) основу наставака за облик и лице: *-ох, -е, -е, -осмо, -осџе, -осие* (*пиресох, џлеџох*) или *-х, -, -, -смо, -сџе, -ие* (*раџих, џевах, чијџах*).

архаизам - застарела реч која се у савременом језику употребљава као стилско

средство (*нишчи, војна, глаголаћи, возбудићи*).

асимилација (гласова) - (лат. *assimilatio*) фонетски процес делимичног или потпуног једначења гласова при артикулацији тако што се први глас прилагођава другоме кад се нађу у непосредној близини. Постоји: **асимилација (једначење) по звучности** (*сладак - слајка, из+ћући - истћући*) и **асимилација (једначење) по месту и начину творбе** (*носићи - ношња, ћазии - ћажљив*).

аспект - вид, становиште.

атрибут - (лат. *attributum*) одредба именичке речи у облику речи или синтагме која означава особину појма што га та реч означава. Атрибути могу бити: **конгруентни** (придевска реч или придевска заменица: *црвена марама, љаве очи, моја књиџа*), **падежни** (падежни облици са предлогом или без предлога: *кошуља беле боје, чај са лимунном, машина за веи*) и **атрибутивни** (именица или именичка синтагма: *асистент приправник, иишица селица, йсаи постмодерниста*).

атрибутив - именица са функциом одређивања друге именице, именички атрибут: *цар Лазар, река Сава, краљица мајка*.

аугментатив - изведеница која означава нешто увећано у односу на именичку основу: *кућина, градурина, волурина*. Аугментативна значења су често праћена пејоративношћу.

афикс - морфема у функцији творбе нових речи или облика; у споју са граматичком основом мења, спецификује значење лексичке основе са којом се спаја: спреда (*префикс*), позади (*суфикс*) или се умеће између основе и наставка за облик (*инфикс*).

африката - сугласник сложене артикулације кога чине сливени елементи пра-

скавих (експлозивних) и струјних сугласника. У стандардном језику постоји пет африката: три безвучне: *ц, ћ, ч* и две звучне: *џ, џ*.

база - (грч. *basis*) основа речи, корен речи (у творби и етимологији).

балканизам - језичка особина својствена само балканским језицима. Као балканизми сматрају се нпр. речи: *сунцокрећ, домазет, свети* и др.

балканологија - наука која проучава укупну материјалну и духовну културу балканских народа: *фолклор, језик, етнологију* и др. У Београду постоји при САНУ Балканолошки институт.

безвучни гласови - гласови (сугласници) при чијем изговору гласне жице нису затегнуте; безвучни сугласници у српском језику су: *ћ, љ, к, с, ш, ч, ћ, ф, х, ц*.

безличан (имперсоналан) - који нема ознаке лица као носиоца радње: безлични глаголски облици, безлична конструкција, безлична реченица итд.

безлична конструкција - конструкција састављена од глагола у неутралном (имперсоналном, безличном) облику који је у 3. л. јд. средњег рода и повратне (рефлексивне) речце *се*. Носиоци радње се не знају: *Причало се йада о њима. Пућовало се возом до Врњачке Бање*.

безлична реченица - реченица којом се казује процес радње, стања, збивања без учешћа активног вршиоца. Има више врста безличних реченица: *Сева. Смркава се. Сјава му се. Тојло је. Треба учии. Сјрах ме је* итд.

безлични (имперсонални) глаголи - глаголи који се употребљавају у безличном смислу, којима се не указује на носиоца радње: *џрмећи, севаћи, смркаваћи се, снежићи, дођаћи се*. Обично се тичу дешавања у атмосфери.

Белић Александар (1876-1960) - познати српски лингвиста, филолог, дијалектолог, историчар језика, писац правописа, професор Београдског универзитета, председник САНУ (1937-1960), директор Института за српски језик. Био је оснивач и главни уредник језичких часописа који и данас излазе: *Јужнословенског филолога*, *Нашег језика* и *Српског дијалектолошког зборника*. Најзначајније му је дело: *О језичкој природи и језичком развијку* (I и II део).

Белићев правопис - правопис А. Белића заснован на фонетским принципима који је доживео неколико издања: прво 1923, друго допуњено 1930, треће 1934. и четврто 1950.

белоруски језик - језик из групе источнословенских језика којим се говори у Белорусији.

бесубјекатски - који нема субјекта: бесубјекатска реченица.

Бечки књижевни договор (1850) - историјски договор у Бечу између српских (Вук Караџић, Ђура Даничић) и хрватских (Иван Кукуљевић, Иван Мажуранић, Димитрије Деметар и др.) филолога и књижевника о заједничком развоју и приближавању језика и правописа Срба и Хрвата.

билабијални сугласници - сугласници који се изговарају са обе усне, двоуснени сугласници: *б, п, м*.

билингвизам - употреба двају језика у говору појединца или заједнице, двојезичност; уопште равноправна службена употреба двају језика у једној држави.

бохемизам - језичка особина својствена чешком језику. У књижевном српском језику бохемизми су: *околност*, *часојис*, *наслов*, *учинак*, *улога*, *дојам*, *повод* и сл.

бројеви - врста несамосталних, одређених речи којима се исказује колико има онога што значи именица уз коју стоје или у коме реду се то што именица значи налази. Бројеви се деле на: *основне* (два, три...), *редне* (други, трећи...) и *збирне* (двоје, троје...).

бројна именица - именица која се твори суфиксацијом основног или збирног броја: *пиројина*, *петорица*, *тридесеторица*; *петина*, *шестина*; *двојка*, *тројка*; *трећина*, *осмина*; *стотинарка*, *петак*, *шестак* итд.

валенца - способност глагола да уза себе веже друге реченичне чланове (субјекат, објекат, допуна). По томе се глаголи деле на *једновалентне* (са субјектом), *двовалентне* (са субјектом и објектом) и *тровоалентне* (са субјектом, објектом и допуном).

варваризам - (грч. barbaros, стран, туђ) реч или израз настао под утицајем неког страног језика: *тиолификација*; *електрификација*; *један сендвич за понет* итд.

веларни сугласници - задњонепчани сугласници.

верб - (лат. verbum) глагол.

вибрант - (лат. vibrare, трести) глас који се ствара треперењем врха језика на алвеолама горњих секутића. У српском језику вибрант је *р*.

властите именице - именице које означавају индивидуална имена људи, места, држава, географских појмова и сл.: *Алекса*, *Јелена*, *Београд*, *Француска*, *Дурмијор*, *Дунав*, *Поморавље* итд.

вокабулар - (лат. vocabula, реч) 1. речник, лексикон; 2. скуп свих речи које употребљава један народ, један аутор, једна друштвена група и сл.

вокал - (лат. vocalis, гласан) самогласник.

вокализам - вокалски (самогласнички) систем фонема у једном језику. Вокализам српског стандардног језика чини пет вокала: *e, и, о, а, у*.

вокализација - процес (у дијахронији) претварања полугласника или сугласника у самогласнике, вокале. Почетком 14. в. полуглас *ь* даје пун самогласник *а*: *дън* - *дан*, *сџѓаро вь* даје *у*: *вьлк* - *вук*.

вокатив - (лат. *vocativus*) независни падежни облик који служи за дозивање.

временске (темпоралне) реченице - врста зависних реченица које казују време вршења радње глагола главне (управне) реченице: *Каг џођем у ѓрад, леџо се обучем*.

генитив - (лат. *genitivus*) значењски најсложенији и по функцијама најбројнији падеж с предлозима и без предлога у српском језику, који казује чега се нешто тиче, на шта се односи појам означен речју од које зависи.

генитивна синтагма - синтагма са генитивом: *жаѓор деце, џевање џџџица; џрање улица; од куће, из воде, збоѓ мајке*.

германизам - реч, израз, конструкција преузета из немачког језика или неког другог германског језика: *џџоретџ, џрафџџѓгер, фарбаџџи; сендвич за џонетџи; без да ѓа џџџѓам* итд.

германски језици - језици из индо-европске групе језика. Најпознатији су: *енѓлески, немачки, холандски, фламански, дански, норвеџки, шведски, исландски*. Неки германски језици су изумрли, а међу изумрлим је најпознатији готски.

гест - (нем. *Geste*) покрет руке, главе, лица као пратилачки елеменат говора.

глаголи - (лат. *verbum*) несамостална врста речи којима се изражава радња, стање, збивање.

глаголи непотпуног значења - глаголи који се не употребљавају самостално него захтевају допуну у инфинитиву или конструкцију с презентом и везником *да*. Такви су: *морџџи, хџџетџи, мођи, џребџџи, сметџи, знаџџи, умеџџи, желеџџи, вероваџџи, намераваџџи, смаџџраџџи, држџџи* и др.

глаголска допуна - допуна која стоји уз глагол и означава објекат на коме се врши глаголска радња. Глаголска допуна може бити *џрави објекџџи* и *неџрави (дађи) објекџџи*.

глаголска именица - именица изведена од глагола којом се именује процес вршења радње или стање, збивање означено глаголом: *чиџџање, џоџџонуђе, берба, сџџраховање, севање* итд.

глаголска (граматичка) основа - део глагола који се добије кад се одбаци наставак за облик одн. лични глаголски наставак; глаголска основа може бити *инфинџџивна* и *џрезентџска*.

глаголска рекција - особина неких глагола да имају обавезну именичку допуну у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији. Рекција прелазних глагола је у акузативу без предлога (*чиџџаџџи, ѓраџџџи* итд.), а неких у облику предлошко-падежне конструкције (*џричаџџи о некоме, џодсеђаџџи на некоѓа*).

глаголска спона (копула) - в. спона, в. копула.

глаголске врсте - системска класификација глагола на врсте с обзиром на однос презентске и инфинитивне основе.

глаголске енклитике - неакцентовани скраћени облици помоћних глагола *јесам (сам, си, је, смо, сџџе, су)* и *хџџетџи (ђу, џеџи, џе, џемо, џетџе, џе)*.

глаголски вид (аспект) - граматичка категорија која изражава трајање глаголског процеса, па се према томе глаголи деле на: *свршене (п̄ерфект̄ивне), несвршене (им̄перфект̄ивне)* и *двовидске* глаголе који, зависно од контекста, могу бити свршени и несвршени (*видеј̄и, т̄елефонирај̄и, ручај̄и, чес̄и, именов̄и* итд.).

глаголски начини (модуси) - систем глаголских облика којима се исказује лични став говорног лица према ономе што предикат казује о субјекту. У српском језику глаголски начини су: *им̄перај̄ив, по̄иеницијал, фуј̄ур II*.

глаголски облици - глаголске облике чине *глаголска времена* и *глаголски начини*. Деле се на *простије* (презент, имперфекат, аорист, императив, инфинитив, глаголски прилог садашњи, глаголски прилог прошли, глаголски придев радни, глаголски придев трпни) и *сложене глаголске облике* (перфекат, плусквамперфекат, футур I, футур II, потенцијал).

глаголски предикат - предикат који се састоји само од простог или сложеног глаголског облика; може бити прост (*Трава раст̄е. Дечак п̄рчи.*) или сложен (*Он по̄че п̄рчај̄и. Треба да идем у г̄рад.*).

глаголски род - (грч. diathesis) глаголска категорија којом се у синтакси означава однос између субјекта и глаголског процеса, па се према тој улози субјекта глаголи деле на: *акт̄ивне, медијалне, пасивне*. У ширем смислу глаголски род обухвата *прелазне (п̄ранзиј̄ивне), непрелазне (ин̄пранзиј̄ивне)* и *поврај̄не (рефлексивне) глаголе*.

глаголско време - граматичка категорија која показује однос радње према времену говорења; време говорења одређује временски период према коме се одређују

три основна граматичка времена: прошло - садашње - будуће.

глагољица - стилизовано уницијално словенско писмо из 9. века које су саставили Ћирило и Методије. Најстарији глагољски споменици на балканском терену су: *Баичанска п̄лоча, Бечки лист̄ићи, Асеманово јеванђеље* и др.

глас - најмања језичка јединица, звук или шум који настаје треперењем ваздуха при покретању гласних жица и уз учешће других говорних органа. Гласови се деле на *вокале, консонант̄е* и *сонант̄е*.

гласовне промене - промене гласова које настају под утицајем одређених гласовних закона (који су се најчешће вршили у далекој прошлости) приликом промене или творбе речи, нпр.: *једначење по звучност̄и, п̄лалај̄ализација, јој̄овање, прелаз л у о* и др.

гнома - кратка мудра изрека у прозној форми, пословица: *Ко рано рани, две среће г̄раби*.

говорно лице - прво лице, лице које говори.

градивна именица - именица која једним истим обликом означава материју у најмањој или у највећој мери: *п̄сак, млеко, со, сребро, угаљ* и сл.

градивни придев - придев који показује од чега је то што именица уз коју стоји значи: *дрвена кашика, земљани под, челична сајла* и др.

граматика - (грч. grammatikē technē, вештина писања) грана лингвистике која описује структуру језика испитујући његове гласовне, морфолошке, творбене и синтаксичке особине.

граматичка норма - језички стандард, језичка норма коју је утврдила наука о језику

и које се прдржавају носиоци књижевног/ стандардног језика.

граматичка морфема - најмања језичка јединица која учествује у формирању облика речи и носилац је значења и функције.

граматичке категорије - граматички израз у језику појединих лингвистичких јединица (морфолошких, синтаксичких, лексичких и др.); систематизација на основу које се распоређују језички елементи према њиховим основним особинама, нпр.: разликујемо граматичку категорију именица, придева, глагола или граматичку категорију рода, броја, падежа, лица и сл.

граматички број - граматичка категорија која се односи на изражавање о једном појму или о више појмова; у српском постоје два граматичка броја: *једнина* и *множина*, а *двојина* се изгубила и чувају се само њени остаци (*очију*, *ушију* и сл.).

граматички род - формална категорија која се изражава типом граматичке промене појединих речи, према њиховом завршетку и деклинацији, у извесној мери аналогно према именицама за жива бића која имају природни род.

граматички субјекат - субјекат који се налази у номинативу (за разлику од логичког субјекта).

граматичко лице - категорија којом се исказује однос глаголске радње (ситуације) и субјекта коме се та радња (ситуација) приписује.

графема - графички знак у писању.

графија - знаци за обележавање гласова, начин представљања гласова словима.

гр(е)цизам - реч или синтагма позајмљена из грчког језика (*грум*, *хиљада*, *икона*, *манастир*, *библиотека*, *филолоѓ* и др.).

Даничић Ђура (1825-1882) велики српски и словенски филолог, следбеник и подржавалац идеја Вука Караѓића у научном раду *Раѓи за срѓски језик и ѓравоѓис* (1847). Помагао је Вуку у лексикографским пословима, покренуо и израдио прву књигу историјског *Рјечника хрваѓскоѓа или срѓскоѓа језика* у Загребу. Написао *Малу срѓску ѓрамаѓику*, *Облици срѓскоѓа језика*, превод *Стѓароѓ завеѓа* и више значајних дела из историје језика, акцената и др.

дaтив - (лат. *dativus*) падеж намене, циља с предлогом и без предлога, најчешће у функцији неправог објекта (уз глаголе давања и говорења).

двовидски глаголи - глаголи који у истом облику, зависно од контекстуалне употребе, имају два вида - свршени и несвршени: *ѓтелефонираѓи*, *ручаѓи*, *молиѓи*, *дароваѓи*.

двојина (дуал) - некадашња особина српског језика да за обележавање две јединке има посебан морфолошки знак - облике двојине. У стандардном језику постоје остаци таквог означавања броја појмова: *ушију*, *очију*; *ѓлећију*, *ѓрсију*; *руку*, *ноѓу* итд.).

двородан - који има два рода (нпр. именице: *бол* - ген. *бола/боли*, *комунистѓ/комунистѓа*).

двоуснени (билабијални) сугласници - сугласници који се изговарају уз учешће обеју усана: *б*, *ѓ*, *м*.

девербатив - реч изведена од глаголске основе, глаголска изведеница (*чиѓање* - читати, *вожња* - возити, *неѓоколебљив* - колебати се, *извршаваѓи* - извршити).

деиктички - који служи за упућивање, указивање при корелацији с лицима и предметима, упућивачки: деиктичка партикула (*ево*, *еѓо*, *ено*), деиктичка заменица (*ѓај*, *овај*, *сваки* и др.).

декларативан - изрични.

деклинабилна реч - (лат. *declinabilis*) реч која се мења по падежима; у српском језику: именице, придеви, заменице, редни бројеви и основни од 1 - 4.

деклинација - (лат. *declinatio*) промена именских речи (именица, придева, заменица и неких бројева) по падежима; деклинација у српском има седам падежа.

деклинирати - мењати (реч) по падежима.

деминутив - (лат. *deminutivum*) творбена реч субјективне оцене којом се означава нешто умањено: град - *џрагић*, црвен - *црвенкасић*, певати - *пјевицашић*.

деноминални - који је настао према именичкој речи - именици или придеву: деноминална именица (*собица*, *професорица*, *џлуџак*), деноминални придев (*коњски*, *брадаш*), деноминални глагол (*мајсторицашић*, *белишић*).

денотација - одређивање примарног, основног значења неке језичке јединице одн. лексема.

дентали - зубни сугласници: *д, т, з, с, ш*.

дентално-лабијални гласови - гласови у чијој артикулацији учествују зуби и усне, уснено-зубни гласови: *в, ф*.

деони (партитивни) - уз генитив означава обухватање дела појма у генитиву: *пиво вина, јесте хлеба*.

дериват - изведена реч, изведеница (зид - *зидар*).

деривација - (лат. *derivatio*) творба речи извођењем, суфиксацијом.

дескриптивна (описна) граматика - граматика која проучава језик у одређеном времену, описујући синхроно фонетски, мор-

фолошки, творбени, синтаксички и лексички састав језика.

дескриптивни (описни) речник - речник који описује речи дајући сва њихова лексичка значења и употребе.

детерминатив - реч која у синтаксичком контексту одређује другу реч, детерминативна реч.

детерминација - (лат. *determinatio*) ближе одређивање појмова обухваћених самосталним и несамосталним речима.

дијахронија - развој језичких јединица у временском кретању, историјски језички развој, еволуција језичког система у свим нивоима.

дијакритички знак - графички знак којим се обележава да слово са тим знаком треба читати друкчије од слова без тога знака (у латиници: ч, ђ, ш, ж: ц, с, з).

дијалекат - (грч. *dialektos*, говор) аутентичан говор једне области, територије коју обједињују заједничке фонетске, морфолошке, синтаксичке и лексичке црте; такав говор са некњижевним одликама.

дијалектизам - дијалекатска језичка црта (реч, облик, синтагма и сл.) која не улази у књижевнојезичку норму, а која је карактеристична за одређени дијалекат.

дијалектолог - научник који проучава народне говоре, који се бави дијалектологијом.

дијалектологија - научна дисциплина која се бави проучавањем народних говора.

дијатеза - глаголски род.

дикција - (лат. *dictio*) начин говора заснован на мелодијској страни језика и тонским особинама изговора.

динстинктивна обележја фонема - обележја која разликују фонеме доводећи их у међусобну опозициону везу.

динстинктивна функција фонеме - фонема која има вредности да својом целином или само неким акустичко-артикулационим елементима обележава разлику у значењу најмање две речи: *џаџџа - џеџџа, саѓ - каѓ, бор - бог*.

дисимилација - гласовна појава у којој се избегава нагомилавање више истих или сличних гласова у непосредној близини.

домаћа реч - реч која није позајмљеница него припада националном језику, најчешће је то проста реч: *рука, ноѓа, брајџи, иђи, мајка*.

доњолужички језик - језик који припада западнорловенској језичкој групи.

допуна - реч или синтаѓма која допуњује реч уз коју стоји; глаголска допуна: прави и неправи објекат.

друго лице - граматичка ознака за лице са којим се говори која се изражава личноу заменицом *џи* и наставцима за лице код личних глаголских облика.

дублет - два лика једне исте речи који се међу собом разликују у најмање једном елементу: *ѓулаџем - ѓулаџиом, џорез - џореза, леја - леха*.

дуративни глаголи - имперфективни (несвршени) глаголи који означавају непрекидно трајање и вршење радње: *чиџаџи, џеваџи, ораџи, иђи*.

европеизам - реч својствена свим европским језицима.

екавизам - екавска замена старог гласа "јат" код речи са тим гласом; таква замена код појединих речи које се налазе у говорима ијекавског изговора.

екавизирати - пренети текст писан ијекавским изговором на екавски изговор.

екавски изговор - књижевни изговор са екавском заменом старог гласа "јат" својствен екавским говорима (*џесма, геџе, млеко, леј* и др.).

експлозивни (праскави) сугласник - сугласник при чијој се артикулацији чује експлозија, прасак условљен природом препреке која се ствара у устима; такви су: *б, џ, ѓ, џ, к, ѓ*.

експресиван - који се одликује изражајношћу, сликовитошћу, емоционалном обојеношћу (о речима, изразима, реченицама).

екстралингвистички - који се односи на све факторе који нису лингвистичке природе: друштвене, социјалне, психолошке, географске и сл. а утичу на ток језичких појава.

елиптична реченица - реченица која формално нема све реченичне делове, најчешће предикат или субјекат (*Дођоше. Хоћемо ли куђи?*).

енклитика - (грч. enklino, наслањам) реч која нема сопствени акценат већ са речју испред себе чини акценатску целину (*ја сам*); енклитике су скраћени облици личних заменица (*ме, џе, ѓа...*) и скраћени облици помоћних глагола *јесам* и *хијеџи*.

епитет - (грч. epitheton) одредбена реч, најчешће придев који стоји уз именицу и ближе одређује појам који она означава.

етимологија - (грч. etimos, прави, истинити и logos, наука) наука о пореклу речи и морфемских елемената; објашњење порекла и значења речи или морфема.

етимолошки (коренски) правопис - правопис који своја правила заснива на

начелу чувања порекла речи (сладак - *сла-д-ка*, Србин - *србски* итд.).

етник - (грч. *ethnikos*, народни) назив за становника неког насељеног места, краја или земље (*Београђанин*, *Мачванин*, *Црногорац*, *Француз*).

етнолингвистика - део лингвистике који се бави утицајем етничких фактора у развоју језика, односно односом међу језицима и народима.

еуфемизам - нарочити вид метонимије који користи употребу блажих речи и израза уместо грубих, ружних и сл.: *говориш* *неистину* - лагати, *несјоменица* - змија.

жаргон - говор једне друштвене групе (студената, војника и др.) који није својствен књижевном језику (*фураш* - ићи, *кева* - мајка, *гајба* - стан и др.).

жељне реченице - врста модалних реченица којима се износи лични став (*Оћ-ћућовала бих на море*).

зависна реченица - предикатска реченица која не може да стоји самостално, него се у сложеној реченици веже уз независну реченицу; може имати субјекатску, објекатску, атрибутску или прилошку функцију.

зависни члан синтагме - несамостални део синтагме који одређује или допуњује главну реч (*ново одело*, спавати *ноћу*).

зависно-сложена реченица - независна предикатска реченица сложена од једне независне и једне или више зависних предикатских реченица.

задњонепчани сугласници - сугласници који се творе на задњем непцу, веларни сугласници: *к*, *џ*, *х*.

закључне (конклузивне) реченице - врста независних сложених напоредних реченица којима се износи нешто што је

очекивани закључак прве реченице (*Јутрос је топло, према томе ићи ћемо у граг*).

заменице - врста речи чија је главна особина упућивање на лица, ствари или њихове особине. Деле се на именичке и придевске заменице.

западнoслoвенски језици - група словенских језика у које спадају: пољски, чешки, словачки, горњолужички и доњолужички.

запета (зарез) - интерпункцијски знак чија употреба је везана за логичка и граматичка правила.

застарела реч - реч која је изашла из употребе, архаизам који се не користи у савременом језику.

збирне (колективне) именице - именице које означавају више бића или предмета исте врсте узетих заједно у неодређеном збиру или природној целини (*грање*, *цвеће*, *камење*, *јагњад*, *деца*, *студентарија*).

звучни сугласници - сугласници при чијој артикулацији гласне жице трепере: *б*, *г*, *џ*, *ж*, *з*, *ћ*, *џ*.

зетско-јужносанџачки говори - староштокавски дијалекат ијекавског изговора.

знак - средство којим се обележава дато језичко значење.

зубни сугласници - сугласници који се артикулишу помоћу зуба, дентали: *г*, *ћ*, *з*, *с*, *џ*.

Ивић Павле (1924 - 2000) познати српски лингвиста, дијалектолог, историчар језика, акцентолог, професор универзитета, академик. Објавио је више књига: *Српски народ и његов језик*, *Говор галишких Срба*, *Дијалектологија српског језика*, *Језик некадашњи и садашњи* и др.

идиом - (грч. *idioma*, особитост) услањена веза две или више речи чије је

значење другачије од значења сваке из састава те везе, фразеологизам: *баиши койље у ѓирње, ѓоушиши лулу мира* и сл.

изведеница - реч настала творбеним начином извођења, суфиксације.

извођење (деривација) - творба речи додавањем суфикса на творбену основу.

израз - в. фразеологизам.

изрична (декларативна) реченица - зависна реченица којом се исказује садржина глагола говорења, мишљења и осећања; везује се за главну везницима *да, како, ѓде*.

ијекавизирати - екавским речима у неком тексту дати ијекавски облик: Дете воли да пева песмице - *Дијети воли да ѓјева ѓјесмице*.

ијекавски изговор - један од три изговора штокавског наречја и један од два изговора књижевног српског језика који карактеришу рефлeksi "јата" -*је- (ѓјесма, ѓјеца)* и -*ије- (млијеко, вријеме)*.

икавски изговор - један од некњижевних изговора штокавског наречја карактеристичан за западне штокавске говоре чији је рефлекс "јата" -*и- (ѓије, млико)*.

именице - врста, категорија речи којима се именују бића, предмети, конкретни и апстрактни појмови; по значењу се деле на властите, заједничке, збирне, градивне, апстрактне.

именичка (граматичка) основа - део именице који се добија одбијањем наставка за облик генитива једнине.

именичке допуне - падежни облици који се јављају као допуна именица.

именичке заменице - врста заменица којима се упућује на лица или предмете према учешћу у говору; имају функцију самосталних речи као и именице; деле се на личне заменице за 1, 2. и 3. лице једнине и

множине, личну заменицу за свако лице, упитне заменице за лица и ствари и њихове сложене корелате: неодређене, одричне и опште.

именички атрибут - именица у служби одредбе друге именице, атрибутив: *ѓрад Беоѓрад, река Сава, цар Лазар, ѓиеница белица*.

именска основа - граматичка основа која се односи на именичку, придевску или заменичку основу, супротно глаголској основи.

именске речи - заједнички назив за све речи које имају деклинацију, промену по падежима.

именски предикат - предикат у коме се поред енклитике глагола *јесам* налази и нека именска реч: *Бошко је сѓугенѓ. Весна је леѓа*.

императив - (лат. *imperativus*) прошло несвршено време; систем глаголских облика који се граде од окрњеног облика 3. л. мн. презента додавањем наставака за облик императива: -*ј, -ји, -и (куѓуј, ѓаји, ѓресу)*.

имперфекат - (лат. *imperfektus*) прошло несвршено време; систем глаголских облика који се граде од несвршених глагола наставацима: -*ах, -аије, -аије, -асмо, -асѓије, -аху (чујах, ношах)* или -*ијах, -ијаије, -ијасмо, -ијасѓије, -ијаху (ѓресујах, ѓлеѓијах)*.

имперфективан - трајан, несвршен: имперфективни (несвршени) глаголи: *чиѓаѓи, ѓеваѓи, ѓисаѓи, ићи: рађаѓи, долазиѓи, куикаѓи* и др.

инверзија - обрнут редослед шире (главне) и зависне реченице.

индеклинабилан - који нема падежну промену, непроменљив (нпр. *безброј*).

индиректни објекат - неправи објекат.

индоевропски језици - група језика којој припадају и словенски језици; развили су

се из праиндоевропског којим су говорили полуномадски народи у 3. миленијуму пре наше ере у степама јужне Русије.

инфикс - глас или скуп гласова који се јавља између основе и наставка за облик: *ӣеле-ӣ-а, син-ов-и*.

инфинитив - неодређени глаголски облик који се јавља само са једним обликом, а завршава се на *-ӣи* (*ко̄ӣа̄ӣи, ӣева̄ӣи*) или *-ћи* (*ӣћи, се̄ћи*).

инфинитивна основа - једна од две глаголске основе која се добија одбијањем наставка *-ӣи* одн. код глагола на *-ћи* и *-сӣи* одбијањем наставка *-ох* од 1. лица аориста.

иновација - (лат. *innovatio*) појава нових развојних особина у језику различитих у односу на старо стање.

инструментал - један од падежа у српском језику, с предлогом или без предлога, најчешће са значењем заједнице одн. средства, оруђа за вршење радње.

интерпункција - знаци који се употребљавају у писању ради јаснијег саопштавања: тачка, запета/зарез, тачка и запета/зарез,

упитник, узвичник, наводници, заграда, три тачке, црта, цртица и др.

интонација - тонско и ритмичко-мелодијско обележје говора.

исказ - комуникативна реченица.

искључна реченица - врста супротних реченица којима се искључује све осим онога што се казује том реченицом; везује се са напоредном реченицом везницима: *само, једино, ӣек, ӣек ӣӣо, већ ӣӣо* и сл.

источнохерцеговачки дијалекат - назив за новоштокавски ијекавски дијалекат који захвата широку територију од Херцеговине до западне Србије и налази се у основици српског књижевног језика ијекавског изговора.

историзам - реч у књижевном језику која се не употребљава у свакодневном комуницирању јер се односи на појмове који су престали да се употребљавају (*кнежина, нахија, кме̄и, жӯӣан*).

(наставиће се)

Summary

The aim of this work is to offer students systematic and alphabetically organized glossary of grammar and linguistic terms, which can be found within teaching contents of Serbian language at Teaching Education Faculty. This glossary is particularly useful for students studying in the towns with not many libraries, and at places where no encyclopaedias, lexicons and dictionaries can be found. This form of presentation of grammar and linguistic contents will help users to adopt professional contents from the other angle and in an explicate way, by short definitions, with definite examples, if needed.

Key words: *glossary, grammar terms, linguistic terms, definitions, terms*